

1742 İZMİR YANGINI SONRASINDA YANGINDAN ZARAR GÖREN BİNA VE ARSALAR ÜZERİNDEKİ MÜLKİYET PROBLEMLERİ

PROPERTY PROBLEMS ON THE BUILDINGS AND LOTS DAMAGED BY THE FIRE AFTER THE İZMİR FIRE OF 1742

Bülent ÇELİK *

ÇELİK, Bülent, (2018), "1742 izmir yangını sonrasında yangından zarar gören bina ve arsalar üzerindeki mülkiyet problemleri", Belgi Dergisi, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yaz 2018/II, ss. 980 – 990.

Öz

Tarihte insanoğlunun çaresiz duruma düştüğü pek çok büyük felaket anları bulunmaktadır. Doğa ya da insan kaynaklı ortaya çıkabilen bu felaketlerde insanın çevresine karşı takındığı tavır, çoğu kez şaşkıncı bir hal alabilmektedir. Bu türden felaket anlarında işi fırsata dönüştürmek isteyenler, daha düne kadar komşuluk yaptığı, tanıdığı insanlara karşı fırsatçı yaklaşımlar sergileyenler tarihte hep olagelmişlerdir. 1742 yılında İzmir’de ortaya çıkan büyük yangın sonrası Osmanlı resmi kayıtlarına geçen bu türden olay örneklerinden yola çıkarak hazırlanan bu çalışma, İzmir şehir tarihine ve bu büyük felaket sonrasına dair bilgiler sunmaktadır. Yangın sonrası arsa ve binalar üzerinde görülen mülkiyet problemlerinden bazıları birer şikâyet konusu olarak Osmanlı resmi kayıtlarına geçmişti. Bu türden şikâyetleri inceleyen Osmanlı merkezi idaresinin yangın sonrası anlaşmazlıklara bakışı, bireyler arasındaki anlaşmazlık konuları, arsa ve binaların nasıl el değiştirdiği ve merkezi bir yapının olmadığı anlarda insanların takındıkları tavır değişiklikleri bu kayıtlarda açık bir şekilde görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, İzmir, Şikâyet Defterleri, Yangın*

Abstract

There were many great disasters in history in which man kind became desperately helpless. During these calamities which could stem from nature or human factors, attitudes of some people often turned to an astonishing manner. People who wanted to turn the occasion into an opportunity or those who acted opportunistically towards their neighbours and acquaintances during such times, always existed. This study, which treated the similar cases occurred after the great İzmir fire of 1742, registered by the Ottoman official records, provides information concerning to civic history of İzmir and to the period after this disaster. Some property problems of plots and buildings after the fire, were registered in the Ottoman official records as complaint matters. Perspective of the judging Ottoman central administration on the post-fire disputes, grievance to pics among individuals, how the plots and buildings were handed over and how people changed their attitudes in the absence of a central authority, can be seen clearly in these registers.

Keywords: *Ottoman Empire, İzmir, The Complaint Registers, Fire*

GİRİŞ

Büyük felaketler karşısında insanların aynı felakete maruz kalmış başka insanlara karşı takındıkları tavırları anlamlandırmak bazen zor olabiliyor. Bir anda hayatı da dâhil olmak üzere her şeyini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalıp, bu tehlike geçince bazı davranışları fırsat olarak gören ve aynı felakete uğramış insanların çaresizliğinden yararlanmaya çalışın başka insanlar, yakın ve uzak tarihte hep vardılar. Thomas Hobbes,

*Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Efeler/Aydın, bcelik@adu.edu.tr, (Orcid ID:0000-0002-3882-7877)

insan insanın kurdudur benzetmesiyle *doğa durumunda* yani hukukun ve devletin olmadığı durumlarda insanların amaçları uğruna birbirlerini yok etmeye veya egemenlikleri altına almaya çalıştıklarından bahseder¹ ve doğa durumunu kargaşanın yaşandığı bir dönem olarak tasarlar. Bu tasarı, aslında hiçbir toplumun bu koşullarda varlığını sürdürmeyeceğini gösterir. Ayrıca, doğa durumu Hobbes'ta sanki insana aykırı gelen bir durumu da gösterir. Bu aykırılığı giderecek bir düzen, güvenli bir ortam düşünülür². Böyle güç anlarda, felakete uğramış insanlara kayıplarının acısını azaltmak, onlara her konuda yardımcı olmak yerine, uğradıkları felaketlerden kaynaklanan çaresizliklerinden yararlanarak maddi çıkar peşine düşmek kabul edilemez bir tavidir. Bu tavır değişikliğini yaratan olaylar arasında tarihte gerçekleşmiş büyük yangınlar da sayılabilir. 1742 yılında İzmir'de ortaya çıkan ve elbette binaların yangına olan mukavemetsizliklerinden dolayı hızla yayılan yangın, kentte var olan mahalleler ve sakinlerine büyük bir zarar vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde evler genellikle taşa göre daha ucuz ve bol olarak tedarik edilebilen ahşap malzeme kullanılarak inşa edildiğinden³, en küçük, kontrol edilemeyen bir ocak ateşi veya kışın ısınmak için kullanılan mangalın devrilmesi, koskoca mahalleleri saran büyük yangınlara neden olabilmekteydi. Başka türden felaketlerde de yapı malzemesi olarak ahşap tercih edilmekteydi. Örneğin 1766 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem sonrasında yapılacak binalarla ilgili en önemli meselelerden birisi de yeniden yapılacak yerlerin devlet tarafından kârgir olarak inşasının istenmesine karşılık ahalinin ahşabı tercih etmesiydi. İstanbul'un daha önceki tarihlerde geçirdiği yangınlar sebebiyle evlerin ahşap olarak yapılması istenmiyordu. İnşaatin daha çabuk tamamlanması ve yeni bir depremde taş binalarda yaşamayı tehlikeli bulan ahali, binalarını ahşaptan yapmak için uğraşmış, devlet tarafından ise yapıların çoğunun kârgir olması, sadece bazı kısımlarının ahşaptan yapılması yönünde emirler çıkmıştır⁴. Ahşabın nakli taş malzemeye göre daha kolaydı. Cami, medrese, hamam gibi binalar hariç, evler, konaklar, saraylar, bazı mescitler, hatta bir kısım hanlar bile ahşap yapılmıştı. Osmanlı yapılarında kerestenin bol ve evlerin ucuz mal edilmesi yüzünden, pek çok yangına rağmen, ahşap malzemenin vazgeçilmemiştir⁵. Bu yangından hem evler hem de ticaretin yapıldığı dükkân ve hanlar zarar görmekteydi. Binaları pek çok Osmanlı şehri gibi genellikle ahşap malzemenin yapıldığı İzmir, 1738, 1741, 1742, 1752, 1761, 1763, 1795, 1797, 1825, 1841, 1845, 1852, 1857, 1861 ve 1882 yıllarında büyük yangınlar geçirmiştir. XVIII. yüzyıl'da İzmir'de İngiliz ticari teşekkülleri tarafından iki yangın söndürme cihazı faaliyete geçirilmişse de büyük yangınlara tamamen engel olunamamıştır. Gerçekten 7 Nisan 1738 ve 27 Ocak 1741 yangınlarının fazla tahribat yapmadan söndürülmesi mümkün olmuşsa da 8 Temmuz 1742'de Yahudi mahallesinde çıkan yangın Türk mahalleleriyle Frenk sokağına sıçramış, kırk sekiz saat sonunda şehrin

1 Yavuz Kılıç, "Hobbes, Locke ve Rousseau'da 'Doğa Durumu' Düşüncesi", *Temaşa*, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, 1/2 (2015), s. 102.

2 Kılıç, "Hobbes, Locke ve Rousseau'da 'Doğa Durumu' Düşüncesi", s.104.

3 Türk evinin yapımında ana taşıyıcı strüktür malzemesi ahşap olup, dolgu malzemesi olarak da kerpiç kullanılmıştır. Kerpicin ana malzemesi killi toprak olmakla birlikte içine saz ve kamışın da katıldığı güneşte kurutulmuş kerpiçten duvarlar oluşturulmuştur. Sibel Özer, "Geleneksel Yiğma Yapılarda Strüktürel Elemanların Analizi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri 2006), s.43-45.

4 Erhan Afyoncu-Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri* 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler içinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, s. 92

5 Fatma Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür", *TALİD*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 8/16(2010):112. Yazar, İstanbul yangınlarının âfete dönüşmesine yol açan belli başlı faktörler olarak; sokakların dar ve dolambaçlı oluşu, saçak, cumba, çardak çıkıntıları, özellikle konutların ahşap ve çoğu yerde bitişik nizamda yapılması ev aralarında yangın duvarı bulunmaması, kentin bir yarımada üzerinde bulunması dolayısıyla rüzgârın ve fırtınaların eksik olmaması, itfaiye örgütünün ve yöntemlerinin geliştirilememesini sayar. Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da", s.113.

üçte ikisini kül etmiştir⁶. Bu tür olayların kayıtları kadılar tarafından tutulan Şer'iyeye Sicilleri'nin klasik döneme ait olanlarında bulunmaktadır. Ancak İzmir yangınının çıktığı döneme ait Şer'iyeye Sicilleri günümüze kadar ulaşmadığı için kaynak olarak ahkâm ya da şikâyet defterleri olarak adlandırılan defterlerden yararlanılmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL KONULARDA BİR KAYNAK OLARAK ŞİKÂYET DEFTERLERİ

Osmanlı'da mahkeme başkanı olan kadılar tarafından çözülmeye çalışılan bazı meseleler taraflarca beğenilmeyebiliyordu. Ayrıca merkezi otoritenin zayıflamasıyla beraber; merkezden uzak bölgelerde bulunan yöneticilerin keyfi muamele içerisine girmeleri ve özellikle XVII. asrın ikinci yarısında fazlalaşan asayişsizliğe bağlı olarak şikâyetlerin arttığı görülüyordu. Osmanlı devlet geleneğine göre padişahlar halkı yani reaya'yı zalimlere karşı korumakla görevliydi. Bundan dolayı gerek kadı tarafından verilen kararın sonucunu beğenmeyen, gerekse herhangi bir haksızlığa uğrayan/uğradığını düşünen kişilerin şikâyet amacıyla, çözülmesi için meseleyi padişah'a veya Divân-ı Hümâyûn'a götürme hak ve imkânı bulunuyordu⁷.

Anadolu'daki çeşitli yerleşim birimlerine ait şikâyetleri ve devletin bunlara getirdiği çözümleri içeren bu defterler, özellikle sosyal tarih için son derece önemli bir kaynak niteliğindedir. Halk kendi arasındaki anlaşmazlıkları, bunların sebeplerini tespit etmek suretiyle genellemelere gidilebilmesi açısından da önemlidir. Yine bu defterlere yansıyan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki davalarda veya bu defterlere yansımış gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalardan toplumun problemlerini öğrenmek mümkün olmaktadır. Bu defterlerdeki hükümler içerisinde halkın şahsi ve grup halindeki şikâyetleri ile devlet tarafından bunlara getirilen çözümler yer almaktadır. Söz gelimi; alacak verecek davaları, boşanmadan sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar, diyet talebi, mala ve cana kastedilmesi, miras paylaşılırken düşülen anlaşmazlıklar, ticari anlaşmazlıklar, tımar tevcihi konusunda karşılaşılan problemler, vakıf, vasilik, vergi ve toprak ile ilgili anlaşmazlıklar gibi pek çok şahsi ve toplumsal şikâyetleri bu defterlerde bulmak mümkündür. Hükümler genelde üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yörenin şer-i yetkilisine veya hem şer-i hem örf-i yetkilisinin her ikisine birden hitapla hüküm başlamaktadır. İkinci bölümde hükmün asıl konusunu oluşturan şikâyet özetlenmektedir. Belgenin sonunda ise getirilen çözüm belirtildikten sonra *hüküm şer'le görülmek için yazılmıştır, ihkak-ı hak olunmak babında, emr-i şerifim yazılmıştır, mahallinde ilam olunmak babında, mahallinde şerle görülmek babında, kanun üzre amel olunmak babında ve emr-i şerifim yazılmıştır* gibi ibareler yer almaktadır⁸. İzmir ile ilgili hükümler 1, 2, 3 ve 4 numaralı Anadolu Ahkâm defterleri taranılarak çıkarılmıştır

1742 YILI İZMİR YANGINI SONRASINDA MÜLKLER ÜZERİNDEKİ ŞİKÂYET KONUSU OLAN ANLAŞMAZLIKLAR

1155 ve 1156 yıllarına ait olan bu defterlerden konuyla ilgili olarak 1 numaralı Anadolu Ahkâm defterindeki vereceğimiz ilk örnek yangın sırasında zarar gören bir dükkân sahibi tarafından yapılan şikâyettir. 1742 yılı Ekim ayı başlarında İzmir sakinlerinden Hacı Hüseyin'in Bitpazarı sukûnda kiracısı olduğu dükkân, içindeki 1.200 guruşu aşkın

6Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir" DİA, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 23 (2001), s. 518-519.

7 Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2013), s. 14-15.

8 Nadide Şimşir, "Ahkâm defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/9 (1994), s. 361-362.

değerindeki eşya ve mallarıyla yanmıştı. Dükkân Hacı Hüseyin'e ait olmamakla beraber gedik⁹ kendisine aitti. Yangından zarar gören dükkânı kendi parasıyla onarmış ve işler duruma sokmuşken belgede eshâb-ı ağrâz olarak nitelenen ve yine İzmir'de oturan Hüseyin adlı kimse dükkânı zorla elinden almıştı¹⁰. Aynı defterde konuyla ilgili ikinci hüküm güvenlikle ilgili yapılan bir şikâyetti. İzmir'de oturan Sipahi sûku ahalisinden bazı kişiler, hayrat sahibi bir kişi olarak kayıta geçen Morali Hacı Hüseyin'in İzmir'deki vakfının mütevellisi olan Hacı Mustafa Efendi ile birlikte şu şekilde bir şikâyette bulunmuşlardı: Odun pazarındaki halen buldukları sûkun etraf-ı erba'ası güvenli olmadığından pek çok defa geceleri dükkânlarına giriliyor, mal ve erzakları çalınıyordu. Oysa vakfın Cami-i atik mahallesinde Çerçioğlu hanı olarak bilinen bir gayrimenkulü vardı. Her ne kadar bu han kısmen yanmış olsa da arka duvarları kargir (taş/tuğla), metin ve müstahkemdi. Üstelik mütevellî, hanı yeniden bina eyleyecekti. Yeni Sipahi sûku olarak bu yapıyı kullanmak ve binanın yenilenmesine kimsenin engel olmaması için bir emir istiyorlardı. İstanbul'daki yönetim; halkın yararına olacağı ve bu değişikliğin kimseye zararı olmaması koşuluyla 1742 yılı kasım ayı ortalarında gerekli izinleri vermişti¹¹. İzmir'deki yangınla ilgili başka bir belge Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından padişaha yollanan bir arzıdı. Buna göre İzmir'de Cami-i atik mahallesinde hayır sahibi ve Balyambolulu olarak da bilinen müteveffa Hacı Mehmed'in yaptırdığı cami-i şerif, medrese, han ve imam ile şeyhin oturması şartıyla yapılmış evler, İzmir'de meydana gelen yangında yanmışlardı. Bu yapılara Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından nezaret edilmekteydi. Söz konusu yapıların yenilenmesi için gereken meblağ toplam 5.115 guruş olarak belirlenmiş, bu meblağ, vakfa ait gelir getiren gayrimenkullerin kiracılarından kalan alacaklardan vakıf mütevellisi tarafından talep edilmiş ancak bir türlü toplanamamıştı. 1742 yılı Aralık ayı sonunda İzmir Naibi Yusuf'tan bu alacakların toplanması ve vakıf mütevellisine teslim edilmesi istenmişti¹².

2 numaralı Anadolu Ahkâm defterinde, Ağustos ortaları 1742 yılı Ağustos ayı ortalarında, yangın sonrasında zarara uğrayan iki tüccarın şikâyeti, bu defterden tespit edilen ilk örnektir. İzmir sakini tüccarlardan Hacı Mustafa ve Hacı Hasan İzmir dışına çıkarken ortaklaşa sahip oldukları 826 kile¹³ pirinç ve 405 vukiyye¹⁴ kahveyi İzmir'de Çerçioğlu hanında bir mahzene koymuşlardı. Malı koruması için de hizmetlerinde bulunan Hasan'ı görevlendirmişlerdir. Bu süreçte Hasan ölmüş, mahzende bulunan pirinç ve kahveye ise İzmir sakinlerinden Morali oğlu Hacı Mustafa ve Halil Ağa tarafından el konulmuştu. Tüccarlar İzmir'e gelip durumu öğrendiklerinde sahip oldukları malı haksız yere gasp eden bu kişilerden istedikleri zaman yangın sırasında yandı cevabını almışlardı. Mallarının kendilerine iadesini isteyen tüccarlar bu konuda bir de şeyhülislâmdan fetva çıkartmışlardı¹⁵. Öte yandan insanların bu fırsatçılığı sadece İzmir'de değil İstanbul'da da görülmekteydi. Yangının İstanbul toplumuna yaşattığı sosyal gerçek, "kül fukaralığı"

9 Gedik mal ve hizmetleri üretmek satın alabilmek ve satmak haklarına dair esnafa ve tüccara devletçe verilen senette kaydedilmiş bulunan tekeller ve imtiyazlardır. Ayrıca Gedik rehin edilebilmekte ve tüccardan esnafın veresiye aldığı mala karşılık gösterilebilmekteydi. Bu açıdan baktığımızda gedikler esnaf için yeni bir kredi müessesesi oluşturmuş oluyordu. Yine gedik, esnafın borcunu ödeyememesi durumunda tüccara ve diğer alacaklılara bir nevi ipotek edilmiş olduğundan alacaklılara önemli bir güvence oluşturuyor, veresiye-kredili alış-verişin uygulanabilirliğini temin ediyor, üretimin kesintiye uğramadan devamlılığını sağlıyordu. Ahmet Kal'a, "Osmanlı Esnaf ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *TALİD, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/1(2003), s. 250.

10 1 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 339.

11 1 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 554.

12 1 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 633.

13 1 İstanbul kilesi(1500'ler)=18 okka 350 dirhem=24.215 kg. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çeviren Ruşen Sezer, (Yapı Kredi Yayınları İstanbul 1995), s. 251. Buradaki pirinç 20 tondan fazladır.

14 1 vukiyye ya da okka (standart)=4 ratl-ı rûmî=400 dirhem=1.2822945 kg. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 253. Tüccarların burada sahip oldukları kahve miktarı 519 kg.'ı aşmaktadır.

15 2 No'lu Anadolu Ahkâm defteri, Hüküm no 132.

1742 İzmir Yangını Sonrasında Yangından Zarar Gören Bina ve Arsalar Üzerindeki Mülkiyet Problemleri

deyimi ile ifade edilmekteydi¹⁶. Beklenmedik bir anda zenginler yoksul düşebiliyor, buna karşılık yangını ve kargaşa ortamını fırsat bilip yükte hafif pahada ağır ne bulursa yağma ve talan eden kimseler de yangın zengini oluyordu. Yangın mallarını el altından ucuza kapatıp sonra peyderpey satan bir esnaf zümresi dahi türemiştir¹⁷.

Yine 1742 yılı Haziran ayı ortalarında İzmir kadısı ve voyvodasına yazılan bir hüküm bulunmaktadır. İzmir'deki Yahudi taifesi İstanbul'a gönderdikleri arz-ı hâl'de meydana gelen yangında ev ve kiliseleri yandığından; yangından kurtulan evlerde toplanıp, Tevrat okuyup, ayin yaptıklarını, ancak ehl-i örfe mensup bazı kişilerin kendilerine bu yüzden baskı yaptıklarını şikâyet etmektedirler. İstanbul'dan gelen yazıda bu durumun engellenmesi kadı ve has voyvodasından istenmektedir¹⁸. Yangın en çok Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları yerleri etkilemişti. Bu yerlerdeki dini yapılar da yangın yüzünden zarar görmüştü. 1743 yılı Şubat ayı sonlarında İzmirli Yahudiler yangından zarar görmüş ve fetihten beri kendilerine ayrılmış Kadimî havra denilen havralarının tamiri için izin istemişlerdi. Bununla beraber toplam 8 adet havranın usullerine uygun olarak keşif ve yenilenmesi için İstanbul yönetimi gerekli izinleri vermişti¹⁹. Başka bir örnek ise 1743 yılı Nisan ayı başlarında 1742'deki yangın sonrası bazı hanlar üzerinde gerçekleşen tasarruf değişikliğine dair yapılan şikâyettir. Derya ümerâsından Derviş Paşazade İsmail, İstanbul'a bir arz-ı hâl yazarak İzmir'de gerçekleşen yangında tasarrufunda olan mülk hanın yanmış olduğunu, hanın arsa ve ahırına dışarıdan müdahalenin söz konusu olamayacağını, kendi hanına yakın Ebubekir hanı olarak bilinen hana İzmir sakinlerinden ve yine derya ümerâsından Maryol zade Mustafa Paşa'nın iştirâ ile arsa üzerine bina ve ahır inşa ettiğini, bu arada kendi hanının arsasına da el koyduğunu şikâyet etmişti. Maryol zade ayrıca, handa bulunan İsmail'e ait prangalı esirleri ve hana ait parke taşlarını da kendi hanına nakletmişti²⁰. İnşaat konusundaki anlaşmazlıklar sadece ticari mekânlar için geçerli değildi. Defterdeki son örnek İzmir sakinlerinden Hacı İbrahim ile komşusu Hamza oğlu Hacı Ahmed arasındaki anlaşmazlığa aittir. Hacı Ahmed, yangında zarar gören evini tekrar inşa ederken evin eski planına uygun bir yapı ortaya çıkmamış ve bu durum Hacı İbrahim tarafından şikâyet edilmişti²¹.

3 numaralı Anadolu Ahkâm defterinde yangında zarar gören bir cami ile ilgili bir kayıt bulduk. 1743 yılı Haziran ayı sonlarında İzmir naibine gönderilen hükümde Kasap Hızır mahallesinde, Mısır çarşısında Niflize tarafından yaptırılan Şadırvan camii'ni şerifi yangında yandığından bundan önce yollanan emri şerifle tamiri için keşif yapılması istenmişse de bu yerine getirilememiştir. Bunun üzerine mahalle ahali bu yapıyı kendileri tamir etmek için izin istemişler söz konusu izin, İzmir naibine gönderilen hükümle verilmiştir²².

4 numaralı Anadolu Ahkâm Defterinde ise yangın sonrasında zarar gören binaların

16 Şimdi unutulmuş olan bu deyim, büyük İstanbul yangınlarının ardından gelen ümitsizliği ifade etmek için kullanılıyordu. İnsanların sahip oldukları, maddî değeri olan her şey yangın sonrası küle dönüşüyordu.

17 Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da", s. 113.

18 2 Nolu Anadolu Ahkâm defteri, Hüküm no 279.

19 2 Nolu Anadolu Ahkâm defteri, Hüküm no 805. Aslında defterde bu konuda birden fazla hüküm bulunmaktadır. Yahudi havraları için gönderilen evasit Zilkade 1155/Ocak başları 1743 tarihli 714 no'lu hükümde herhangi bir dini yapı sayısı belirtilmemiştir. Yine evasit Zilkade 1155/Ocak başları 1743 tarihli 715 no'lu hüküm Ermeni kiliseleri için yazılmış genel bir izin yazısıdır. Yine Yahudilere ait yangında zarar gören 8 adet havranın tamir öncesi ve sonrası görevli mimar ve işten anlayan Müslümanlarca teftişi ve tamirin yapıların eski ölçülerine göre yapılması hakkında evasit Rebiülahir 1156/Haziran başları 1743'de gönderilen hüküm için 3 No'lu Anadolu Ahkâm defteri, Hüküm no 111.

20 2 No'lu Anadolu Ahkâm defteri, Hüküm no 861.

21 2 No'lu Anadolu Ahkâm defteri, Hüküm no 1045.

22 3 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 181.

tamirine ve anlaşmazlık konularına ait sekiz kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1743 yılı Haziran ayı başlarında İzmir’de Ermeni cemaatine ait Kasap Hızır mahallesindeki Stefanos kilisenin tamir çalışmaları ile ilgilidir²³. Yola bitişik kilise duvarlarının *mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı i’vâm* ile harab olduğu gerekçesiyle kilise mensupları yenileme çalışmaları için padişah’tan izin istemişlerdi. Belirtilen kayıta geçen gerekçenin anlamı yapının inşa tarihinin veya en son gördüğü tamirin üzerinden uzunca bir sürenin geçmiş olduğudur. Çıkan büyük yangın, kiliseye zarar vermemiş olsa da ki eğer olsaydı bu kilise mensuplarının arzlarında ve naibe yollanan Osmanlı kaydında mutlaka yer alır ve kilisenin yenilenmesi için bir fırsat olarak görülümüş olabilir. Söz konusu istek; başkent tarafından, gerekli tamirin kilisenin kadim bina ölçülerine uygun ve bunları aşmayacak şekilde yapılması koşuluyla kabul edilmişti. Tamirden sonra kiliseye ayrılmış mahaller ve üzerinde kurulduğu arsa ölçülerinin uygunluğu kontrol edilecekti. Defterdeki ikinci şikâyet konusu İzmir sakinlerinden Kangırızade Hacı Mehmed’in arzuhalindeki şikâyet kayıdır. 1743 yılı Haziran ayı ortalarında tarihli belgede, Hacı Mehmed’in 18 yıldan beri tasarruf ettiği arsası üzerindeki mülk dükkânlarına Şerbetçioğlu Ahmed adlı bir kişi, arsa üzerinde yeniden inşa edilmiş olduğu anlaşılan dükkânlara yangından önceki sınırlarını aşmış olduğu gerekçesiyle müdahale etmekteydi. Hacı Mehmed bu müdahalenin engellenmesini istemekteydi²⁴.

Üçüncü hüküm İzmir naibi ve İzmir hasası voyvodasına gönderilmişti. Musa zade Abdullah, cedit Halil Musa’nın evlâdiyet üzere kurucusu olduğu vakfin mütevellisiydi. İzmir’de Arasta sükunda bulunan Nitioğlu arsası olarak bilinen arsayı bundan önce dedesi Abdülkadir, günlük 5 akçe kira ve üzerine sonradan yapılacak her türlü bina ve mallar kendi mülkü olmak şartıyla, İzmir’de ikamet eden Musa Veledi Efraim ve David Veledi Avram adlı Yahudilere kiralamıştı. Arsa üzerinde bulunan mülk bina yangın sırasında tamamen yanmış, Yahudi kiracılar da ölmüşlerdi. Yine İzmirli Yahudilerden Kemal adındaki bir kişi, kiracıların ölümlerini gizleyerek ve mütevellisinin izni olmadan, senetsiz olarak arsayı zapt etmiş, bunu yaparken de bazı âyân ve mütegalibeden destek almıştı. Müteveli bu durumu şikâyet ediyor ve arsanın vakfa iadesini istiyordu.

1743 yılı Temmuz ayı başlarında tarihli bu belgeye göre; İzmir sakinlerinden Hacı Mustafa ve Mehmed Emin adlı kişilerin tasarruf ettikleri bir bâb mülk dükkân yangında zarar görmüştü. İzmir’de yaşayan ve belgede adı geçmeyen bir kişi, dükkân sahipleri ondan herhangi bir talepte bulunmadıkları halde dükkânı bunlardan almış ve kendi imkânlarıyla onarmaya girişmişti. Onarım için harcanan parayı dükkân sahipleri vermeye razılar iken, onarımı gerçekleştiren kişi harcamanın üzerinde para talep etmişti. Hacı Mustafa ve Mehmed Emin, talep edilen miktarı ödemeye güçlerinin olmadığını belirterek dükkâna yapılan harcamanın bir keşifle belirlenmesini istemişlerdi. Keşif sonucu belirlenecek meblağı ödemeye de hazırlardı²⁵.

Başka bir kayıt dinsel farklılıkların önemini göstermekteydi. İzmir’de Hasan Hoca mahallesinde Hasan Hoca’nın yaptırdığı mescid-i şerifin cemaatinden Seyyid Hacı Ahmed Ağa ibn Muhammed Efendi ve Hacı Mustafa ibn Hacı Muhammed ve Hüseyin Ağa ibn Hamza ve Hafız Hacı Mehmed Efendi adlı kişiler gelerek mescidin yakınlarında bulunan evlerin sahiplerinden şikâyetçi olmuşlardı. Bu evler eskiden beri sadece Müslümanlara kiralanırken yangın sonrası bazı ev sahipleri daha fazla paraya Yahudilere kiralamaya başlamışlardı. Yahudilerin gürültü ve pisliklerinden (şamatat ve telvisât) rahatsız olan şikâyetçiler kiralamaların yasaklanmasını istiyorlardı. İstanbul’dan naibe yazılan ve 1743

23 4 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 109.

24 4 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 192.

25 4 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 358.

1742 İzmir Yangını Sonrasında Yangından Zarar Gören Bina ve Arsalar Üzerindeki Mülkiyet Problemleri

yılı Eylül ayı sonlarında tarihli hükümde şikâyetçiler haklı bulunarak *kadime mugayir* olan bu durumun engellenmesi isteniyordu²⁶.

Yine Defterlerde yer alan bir kayıta yangından etkilenen bir kişiye yapılan yardımın nasıl olumsuz bir sonuca dönüştüğünü göstermesi bakımından ilginçtir. İzmir naibi ve İzmir hasları voyvodasına yine 1743 yılı Eylül ayı sonlarında yazılan bu hüküm İstanbul'a gelip şikâyetçi olan Seyyid Mustafa'nın ifadesi üzerine gönderilmişti. Seyyid Mustafa büyük yangın sırasında sahip olduğu emvâl ve eşyasını yangından korumak için mahzenine koyarken, İzmir'de sakin Palandüz oğlu da denilen Hacı Mustafa adlı kişi ortaya çıkmıştı. Hacı Mustafa kendisine ait eşyaları da aynı mahzene koymak istediğini, mahzen sahibinden izinsiz mahzeni açmayacağını, emvâl ve eşyasından bir şey kaybolursa kendisinin tazmin edeceğini taahhüt etmişti. Ancak Hacı Mustafa mahzeni kendisinin izni ve haberi yokken 15-20 nefer adamlı gelerek açmış, kendi mallarını alırken mahzen sahibi olan Seyyid Mustafa'nın 7 kese eşyasının bazısı yağmalanmış bazısı da yanmıştı. Konuyla ilgili şeyhülislâmdan aldığı fetvasının da olduğunu belirten mahzen sahibi, zararının giderilmesini istiyordu²⁷.

1744 yılı Ocak ayı ortalarında tarihlenen İzmir'den gelen Yusuf adlı bir kişinin şikâyetine göre, İzmir'de Keten hanı yakınlarında, çeşme önünde temessükle mutasarrıf olduğu 7 adet dükkânları ve boş mülk arsasına kimsenin müdahale etmeye hakkı olmamasına rağmen eshâb-ı ağrâz bazı kimseler tasarrufuna engel olmaya kalkmışlardı. Yusuf bunun engellenmesi için bir emir istemişti²⁸. Ayrıca 1744 yılı Ocak sonlarında dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Abdülatif'in şikâyeti üzerine yazılıp İzmir naibi ve İzmir hasası voyvodasına gönderilen bir hüküm bulunmaktadır. Buna göre Abdülatif'in İzmir'de Cami-i atik mahallesinde bulunan evi yangında hasar görmüştü. Evinin iki yanında bitişik Yahudi havralarını onarmak isteyen Kemal ve Köse adlı Yahudiler, onarım için gereken taş, duvar ve sair levazımı, kendisinin İstanbul'da olmasından yararlanarak yanmış olan evinden sağlamışlardı. Üstelik evin bulunduğu arsadan Kemer kapısı adlı yere kadar olan 2 zıra²⁹ yerini de gasp etmişlerdi. İzmir'de belgede adı belirtilmeyen bir kişiyi kendisine vekil olarak tayin eden Abdülatif, evinden gasp edilen malzemenin ve havralara dâhil edilen arsasının iadesini istiyordu³⁰.

SONUÇ

Bütün bu örnekler İzmir'de 1742 yılında gerçekleşen bu büyük yangın sonrasında, özellikle yanan ev ve dükkânların yeniden inşası sırasında pek çok problemin ortaya çıktığını göstermektedir. Yangının halk üzerindeki en büyük etkisi barınma konusunda olmuştur. Arsa, ev ve dükkân sahipleri ile kiracıları veya yerler üzerinde hak iddia eden veya gayrimenkullere ait bazı yapı taşlarını çalan, el koyan kişiler arasındaki anlaşmazlıkların çoğu bu tip olayların var olan düzeni nasıl bozduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Öte yandan merkezi yönetim de bu tip olağanüstü durumlar sonrasında

264 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 550. Ek I.

27 4 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 575.

28 4 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 852.

29 Zıra' Türk lehçelerinde arşun, arçın, arjin ve alçin şeklinde yer alan kelime. Pehlevce areşnden (yeni Farsça eş, eş) gelmektedir. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder: Arapça'sı ziriî' dir (çoğulu ezrû', zur'an). Buradaki zıra bina arşını veya zıra-ı mi'mari de denilen ölçü birimidir. Adından da anlaşıldığı üzere mimarlık işlerinde kullanılırdı. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı Süleymaniye Camii inşaatı ile ilgili kayıtlar XVI. yüzyıl mimar arşınının değerini 73,3333 cm. olarak vermektedir. Mehmet Erkal, "Arşın" *DİA*, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 3(1991), s. 412.

30 4 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 884. Ek II.

şehir yapılanması ile ilgili bir takım değişiklikleri kabul ederek kadim uygulamaları veya yerleşimlerin yerini değiştirmekte ve yeni bir organizasyona yol açmaktadır. İncelenen yangın sonrasında bazı esnaf gruplarının eskiden buldukları hanı terk edip yeni bir ticari yapıya taşınmaları ve bu yeniliği merkezi yönetimin de uygun görmesi, aslında şehrin ekonomik yapılanmasındaki değişikliğe işaret etmektedir. Eskiden beri var olan ya da başa gelen felaket nedeniyle yeni ortaya çıkan sorunlar, merkezin aldığı kararlarla ortadan kaldırılmaya çalışılıyor, bu yapılırken de şehrin ticari merkezleri yeniden düzenleniyordu. Yine bazı Vakıfların gelirlerinin yıkılan binaların yeniden inşasına veya tamirine harcanması da buralardan yararlananların mağduriyetini daha da arttırmıştır. Yangın sonrasında vakıf dükkân ya da evlere ait kiralari ödemekten kaçınanlar görülmektedir. Yine vakıf olmayan binaların mal sahipleri ve kiracıları arasında da bazı anlaşmazlıklar görülmektedir. Kira miktarlarında yükseltmeler veya kiracıları dükkânlarından çıkarmaya çalışan mülk sahipleri görülebilmektedir. Gerek bireyler, gerek lonca grupları, gerekse devlet, başa gelen bu felaketten eskiden beri var olan ya da durumdan dolayı yeni ortaya çıkmış olan sorunları çözmek için yararlanmaktaydı. Bu gibi büyük çaptaki yangınlar sonrasında; şehir planlarında değişiklikler, mahallelerdeki ticari veya ikamet için kullanılan yapıların tamiri veya yeniden inşası gibi faaliyetler görülmekteydi. Ancak bunlar yapılırken bazı kötü niyetli kişilerin durumdan yararlanmaya çalışmaları, kendi lehlerine olmak üzere bir takım haksızlıklara soyunmaları, fırsattan istifade ederek arsa ve yapılar üzerindeki tasarruf haklarını kendi lehlerine değiştirmeye çalışmaları, sonuçları çok acı olan bu felaketi bir fırsat olarak görmeleri olağanüstü durum nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğu yüzündendi. İncelenen defterlerde “harîk-i kebîr”, “harîk-i azîm” ya da “ihrâk-ı azîm” şeklinde geçen ve İzmir’de 1742 yılında görülen bu büyük yangın, şehir sakinleri üzerinde başta ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla felakete dönüşmüş, ağır hasarlara yol açmıştır. Osmanlı Devleti’nin değişik şehirlerinde bu türden büyük yangınlar hep görülmektedir. Yangın sonrası kayıplar, zarar ziyan, resmi otoritelerin bu türden elim olaylara karşı gösterdikleri reaksiyonun hızı ölçüsünde sarılmakta, yaşayanların mal ve can güvenliği konuları ilk etapta olmasa da sonraki günlerde ele alınıp çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. İzmir gibi ticari önemi çok fazla olan bir kentin böylesine büyük bir yangından sonra ayakta kalması, var olan ticari kimliğini devam ettirmesi gerçekten şaşırtıcıdır. Yukarıda vermeye çalıştığımız örneklerden bazıları bu büyük yangından zarar gören ticaret erbabına aittir. Bu felaketin söz konusu ticaretten yarar sağlayan tüccar, hancı, simsar ve çeşitli meslek ehline epey zararının dokunduğu rahatlıkla söylenebilir. Buna rağmen özellikle yabancı devletlere ait ticaret hacmi ve Osmanlı merkezi devletinin İzmir’e biçtiği Batı Anadolu’nun bir çıkış noktası olma özelliği ile İstanbul halkı ve Saray tarafından talep edilen çeşitli malların yüklendiği bir iskele olma rolü ileriki yıllarda da devam etmiş ve gelişmiştir. İzmir’in yangın sonrasında yeniden inşasına dair elimizde henüz yeterli ve ayrıntılı bilgilerin olmayışı bu yangının şehre yaptığı tahribatın boyutlarını tam anlamıyla anlamamıza olanak vermemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı arşivi (BOA)

Anadolu Ahkâm Defterleri (A.DVNS. AHKA)1, 2, 3, 4.

Kitap ve Makaleler

AFYONCU, Erhan- METE, Zekai, “1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri* 22-23 Mayıs 2000

1742 İzmir Yangını Sonrasında Yangından Zarar Gören Bina ve Arsalar Üzerindeki
Mülkiyet Problemleri

- Bildiriler içinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, s. 85-92.
- ERKAL, Mehmet, "Arşın" *DİA*, Cilt 3, 1991, s. 411-413.
- FROMM, Erich, *Kendini Savunan İnsan. Ahlak Felsefesinin Psikolojisine İlişkin Bir Araştırma*, Türkçesi Necla Arat, Say Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1994.
- GÜNAY, Ramazan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Yıl 2013/1, s.9-29.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çeviren Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- KAL'A, Ahmet, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2003, s.245-266.
- KILIÇ, Yavuz, "Hobbes, Locke ve Rousseau'da "Doğa Durumu" Düşüncesi", *Temaşa, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Sayı:1, Cilt 2, 2015, s. 97-117.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "İzmir", *DİA*, Cilt 23, 2001, s.515-524.
- ÖZER, Sibel, *Geleneksel Yiğma Yapılarda Strüktürel Elemanların Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri, 2006.
- ŞİMŞİR, Nadide, "Ahkâm defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/9, İzmir 1994, s.357- 390.
- ÜREKLİ, Fatma, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2010, s.101-130.

EKLER

A. [DVNS.AHK.A.00004

Ek I.4 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 550.

1742 İzmir Yangını Sonrasında Yangından Zarar Gören Bina ve Arsalar Üzerindeki Mülkiyet Problemleri

A. [DVNS.AHKA].d.00004

Ek II. 4 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri, Hüküm no 884.